

Г. Й. Насмінчук

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ — ПРОВІДНИЙ ІМПЕРАТИВ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ КЛЕНА

У статті на матеріалі мистецької спадщини Юрія Клена розглядається проблема української ідентичності як складової частини дискурсу національного самоусвідомлення. Авторка прагне довести, що базові концепти творчості поета, який має коріння у двох культурах — українській та німецькій — глибоко можна осягнути лише крізь призму націоцентричної проблематики.

Ключові слова і словосполучення: національна ідентичність, неокласика, культура, історіософія.

Німець за походженням, Освальд Бургардт (Юрій Клен) зреалізував себе як митець у межах українського культурного ареалу. Духовне тяжіння до України не полишало поета ніколи, навіть тоді, коли, рятуючись від репресій, він змушений був на початку 30-х років виїхати на батьківщину предків. Ентоні Д. Сміт цілком справедливо зауважує, що для етнічної ідентичності «більше важить прив'язаність та асоціації, ніж життя на певній землі або володіння нею» [5, с.31]. Цю тезу усім своїм життям потвердив Юрій Клен, послідовно ідентифікуючи себе з українством. У відомих на сьогодні дослідженнях І. Качуровського, І. Дзюби, Ю. Коваліва, Л. Череватенка, М. Ільницького, Т. Салиги, В. Брюховецького, Г. Райбедюк, О. Кривчикової творчість Ю. Клена розглядається у контексті «неокласики» і «празької школи». В. Саранин досліджує стильову оригінальність творчості поета, М. Богач аналізує творчий процес митця з філософського погляду, М. Стріха обсервує феномен Ю. Клена крізь призму реценції постаті Данте Аліг'єрі в українській літературі і культурі. В усіх цих дослідженнях певним чином актуалізується проблема національної самототожності. Ігор Качуровський справедливо зауважив, що для Юрія Клена «духовий зв'язок виявився /.../ міцнішим, ніж зв'язок крові. Він залишився українцем і українським поетом» [2, с. 279]. Юрій Ковалів, відзначаючи приналежність Клена до двох культур — української та німецької, — особливо виокремлював той факт, що «Освальд Бургардт був насажений енергією духовного відродження України, органічною часткою і творцем якого він почувався» [4, с.9]. Спрямованість на вивчення мистецького явища крізь призму націоцентричної проблематики дозволяє глибше розкрити базові концепти осмислення буття людини, народу, нації.

Предметом поетичного осмислення у творчості Юрія Клена практично завжди була історична доля України. Глибина його синівського почуття до ріднизни вповні виявила себе у віршах «Софія», «Ми», в поемах «Україна», «Прокляті роки», «Попіл імперій», які відзначаються виразно автентичним характером. Юрій Клен будував

моделі людського існування на основі античних, середньовічних, ренесансних тем, а також тем з вітчизняної історії, вимірюючи національне через призму загальнолюдського, переплітаючи екзистенційний дискурс з неокласичною концепцією людини.

Вузлові періоди рідної історії заакцентовані у поемі «Україна», яка прочитується як утілення ідеалу національного буття, як вияв ностальгійного почуття за втраченою Україною і як поетичний реквієм народу-страдників. Поема розпочинається з розважливої рефлексії: «Зеленими горбами бовваніла, / Вночі широким степом шелестіла, / Молилась до Перуна і Сварога / І ще не знала, де твоя дорога» [3, с.94]. Далі сильний ліричний потік перемежується з філософськими мотивами. Поет перекидає міст із раннього слов'янського середньовіччя у свою сучасність, підкреслюючи тим самим тривалість бідувань, що випали на долю рідного краю: «Що обри, що татари! / Що лютий печеніг! / То ж не були почвари, / Бо і Батий беріг / Твої церкви й святині: / Вівтар і златоглав. / А нині, нині, нині / Дівочтво розтопав / Твоє сучасне варвар / І душу загноїв [3, с.98]. Проекція давнини на сучасність увиразнила поетове розуміння сутності нових історичних процесів, загострила чуття безчасся. Історіософська концепція поеми виразно перегукується і з нашим сьогоднішнім: «Це нам іти крізь сум років, / Крізь біль наруг, крізь ніч гірку неслави» [3, с.101]. Можна стверджувати, що ідея випробувань виводиться поетом за межі конкретного часу і набирає загального філософсько-понятійного вияву.

Екзистенційно важливою для Юрія Клена є тема спадкоємності поколінь. Романтично-символічними елементами прикметна поезія «Символ» з її явно вираженою ідеєю історичного оптимізму. Поезія витримана в дусі Шевченківської образності, зокрема в око впадає її спорідненість з віршем «Бували війни й військовій свари...», де націотворча ідея втілена на рівні алегоричного образу старого дуба, від коріння якого «тихо, любо / Зелені парості ростуть» [7, с.644]. Концентруючи у собі думку про єдність проминального і вічного, «Символ» Юрія Клена розгортає легендарну історію з життя Данила Галицького. Осердям національного топосу у творі виступає княжа гора «під ясным дубом, / де хрест зчорнілий з дерева стояв» [3, с.105]. Саме тут, на узвишші, князь Данило творить молитву за Україну. Його монолог увібрав знакові думки поета про минуле, сучасне і майбутнє батьківщини. Під час молитви князеві у складені долоні упав дозрілий жолудь. «Всміхнувся князь, бо вже в уяві бачив, / Як бурий жолудь пагінці пускає, / Як виростає з нього дуб гіллястий, / І як навколо згодом постає / Родина із нових дубів кремезних» [3, с.105]. Дуб як український варіант древа світового символізує боже-ственний захист перед лицем фатуму і безчасся. Національна перспектива постає у піднесено романтичних тонах завдяки тому, що поет заради виразнішого окреслення цієї перспективи веде читача вглиб віків. І цитовані рядки, і вірш у цілому засвідчує тяжіння поета-неокласика до романтизму, що вписується у загальну мистецьку тен-

денцію двадцятих-тридцятих років минулого століття і тогочасну історіософську концепцію. Ю.Бойко з цього приводу писав, що «процес поглибленої кристалізації націоналістичної ідеології в 20-их — 30-их рр. не лише зродив у нас потяг до класицизму, але й істотно вплинув на дальше окреслення елементів романтичного в українській літературі. Це само собою зрозуміло. Націоналістичне розуміння дійсності, підносячи культ волі, культ сильної особи, творячи візію українського майбутнього, сприймаючи український світ як позачасову духову тривалість, давав сильні стимули романтиці» [1, с.250].

Для Освальда Бургардта ключовими екзистенційними поняттями є *життя* і *виживання*. Актуальна для української нації проблема буття на межі осмислюється поетом у «Проклятих роках». Модель буття на межі будується на основі баченого і пережитого, у центрі цієї моделі власне поетове «я», він наполегливо відшукує своє місце у тих подіях, в які він утратив поза своєю волею і вибором. Складну гаму психічних станів ліричного героя допомагає передати достовірність переживань автора, який, власне, і виступає носієм свідомості страдника: «Я не забув той натовп навіжений, / Що смертників чекав біля воріт» [3, с.112]. Перебуваючи 1921 року у смертницькому підвалі в Полтаві, Освальд Бургардт завважив приголомшливі написи «на вапні стін» [3, с.110]: «Чекаю розстрілу. Петро Палій». — / «Сьогодні вмуру за тебе, мій народе. / Іван Мазнюк». — «Кінець. Нема надій. / Прокляття шлю катам. Василь Макода». — / «Живіть і не зрікайтесь гордих мрій, / О ви, кому ще світить сонце вроди. / Михайло В'юн». — Марусі мій уклін. / Іду на смерть. Манюра Валентин» [3, с. 111]. Прізвиська героїв, їх слова-прощання стають епічним чинником цього фрагмента, адже розповідь про події як такі тут відсутня. Тема фатуму і страждань синтезується з символічною багатоплановістю. Мінорним елегантним рядкам, написаним на стіні, протиставлено енергійну дикцію наступної строфи, де йдеться про гартування волі в'язнів заповітними словами Шевченка і Франка: «Здавалось, що спалада з душ кора / І сріблилася біла дресина / Коли, мов грім, лунало «Не пора» / І в такт здригалися в'язничні стіни: / Веселий Бог виплескував з відра / Злотавий плин, чистіший від бурштину. / Та завжди вправи ті, мов чорний квіт, / Урочисто вінчав нам «Заповіт». [3, с. 111]. У поетику твору Юрій Клен уміло вплітає і мотиви «Слова о полку Ігоревім». Він використовує риторичні фігури з пам'ятки («Хто вичерпає нам шоломом горе?», с. 117; «Хвала князям, буй-туру Всеволоду!..», с. 128), згадує «шлях, яким помчався Ігор», с. 120, Овлура, що коня підводить за рікою, а також паволоки і паполуму, віддані загарбникам.

Проблема збереження національної ідентичності реалізується через ствердження *титою свого, рідного*, на протигагу *чужому, ворожому*. Вилучений з рідного простору і насильницьки поміщений у простір віддалений і ворожий, ліричний герой лише спогадами прилучається до ріднизи. Фрагменти рідного пейзажу, незрідка наділені прикметними ознаками земного раю, проступають крізь описи ворожого середовища, в яке потрапляє ліричний герой поеми-епопеї

«Попіл імперій». Внизу Хатанга, Лена, Индигірка / зміїлися. Блищала мерзла твань. / Там не шукай солом'яної хатки / і визолочених на сонці бань. [3, с. 226]. Відгомонам розповіді про біблійний Едем постають спогади про «затишок щасливої Лукрози» [3, с. 173]. тобто Баришівки під Києвом, де на певний час поселилися М.Зеров і О.Бургардт. Образ Лукрози концентрує широкий спектр смислів, постаючи то як конкретно-часовий вияв певної події («нас частували там гарячим чаєм / і добрим доморобленим вином», [3, с.173], то як мисленнева рефлексія («уже не та в Лукрозі доля, / бо затишку старого там нема» [3, с.174]. Ностальгійний біль за втраченим стає основною емоційною тональністю цих і подібних спогадових моментів. Тон розповіді міняється від елегійного замилування до іронічного, від зворушено ліричного до сатири і сарказму. Поетові особливо болить усвідомлення того факту, що узгодити християнський гуманізм із цинізмом реального життя не вдасться далєбі, бо «не йдуть уже святі / по сходах тих, які вели на крилос» [3, с.178]. Поет порушує проблему насильницького відособлення людини від світу в умовах комуністичної неволі і багато місця відводить картинам екзистенційного жаху сталінської доби. Уособленням кари, символом пекельної замкнутості, постають в поемі «Попіл імперій» кола сталінських катівень і ГУЛАГу, де підставою для насильства стає передусім етнічна самість індивіда. Усім, хто відмовився відмежуватися від свого українства, були уготовані фізичні та психологічні тортури. Коли ліричний герой поеми запитує в'язня, хто він і з яких країв, той відповідає: «У цьому стовпиці всіляких націй / плекаю в серці я простір Дніпра, / і степ, і млосні пахощі акацій.../ О, хтось єдиним розчерком пера / все загасив» с.226. Плекання у серці дорогих образів привело на Голгофу не одного українця. Межовою ситуацією для ув'язнених є ситуація неволі, яка поглиблюється ситуацією самотності. Усвідомлення того, що «мине століттів п'ять, і сім, і девять — / і будеш ти навіки тут один» с.223, викликає у в'язнів відчай, здатний паралізувати волю до життя. Будителем волелюбних поривань в поемі виступає безіменний звитяжець, який закликає до активного спротиву, прагнучи тим самим підтримати зневірених людей: «Гей, досить каторги! Страйкуйте! Баста! — / і, стягнувши куртку, катанки, штани, / став голий, як стручок, на сніжній насті. — / Нехай мене шмагають буруни! / Протест мій всесвітові я шпурляю / у вічі, в лоб» с.224.

Про поему «Попіл імперій», де заради індивідуально-авторської ідеї використано модель дантового пекла, вже писалося чимало (С.Гординський, Ю.Шерех, М.Стріха). Підкреслимо лише, що ця модель цікавила митця не лише як спосіб увиразнення реальної доби та універсалізації власного досвіду, але передусім як спосіб виповідання духовного досвіду людства і ствердження ідеї наскрізного, непромінального часу. Попри реальність історичних обставин, які були поштовхом до написання твору, картини, розгорнуті поетом, явно міфологізовані, до традиції середньовічної долучається традиція антична: «Прядуть хапливо злої долі пряхи, / аж веретенця скачуть у руках, /

і вже ридують-плачуть Андромахи / по селах і містах. / У кожнім граді Гектор покидає / дружину й дім — чи не на все життя? — / і на яснім шоломі грива має, лякаючи дитя» [3, с.251]. Архетипний сюжет прощання Гектора з Андромахою до безмежжя розширює часові межі зображуваного, розмиває просторові координати, залишаючи нерозмітою лише ту істину, заради якої, здається, писався твір. Юрій Клен не схильний бачити у подіях середини ХХ століття тотальну катастрофу, це швидше катастрофа локальна, з якої є вихід. Попри осмислення занепаду цивілізації і незахищеності індивідуума у Всесвіті апокаліптична розв'язка у творі відсутня. Поет, зосереджений на пошуку мотиву і змісту буття в умовах кризи загальнолюдських цінностей, залишає людині шанс для порятунку: «Слава ж тобі, о людино, яка по потопі / плинеш човнами по ще невідомих морях! / Предків не маєш? — Тож будь тепер сам собі предок. / Люди забули легенди? — Нову їм створи. / Втратили віру? — Кресли на скрижальях їм кредо. / Щезли герої? — Меча тоді в руки бери». [3, с. 356]. Такий потужний струмінь «філософії життя» проймав усю неокласичну творчість, яка стверджувала гуманістичну ідею на тлі соціальних диспропорцій та девальвації загальнолюдських цінностей, відтак послідовно виламувалася з «прокрустового ложа» вульгарного соціологізму. Про поему «Попіл імперій» Юрій Шерех писав: «...Це дуже цікавий історіософічний твір, де, без наскрізного героя, отже, в пляні зображення окремих історичних картин, чергованих з авторськими медитаціями, показано загибель імперій у ХХ столітті і провиджено ролю України в майбутньому» [6, с. 672].

Отже, аналіз творів Юрія Клена дозволяє стверджувати, що і за цілісністю тематико-ідейного наповнення, і за характером домінантних образів, і за духом світосприйняття та специфікою національної традиції вони є органічно національними. Поет усе життя переймався національним самопізнанням, бажання національного відродження визначило ідейну спрямованість усієї його спадщини.

Список використаних джерел:

1. Бойко Ю. Поезія Оксани Лятуринської // Бойко Ю. Вибране. — Мюнхен, 1971. — С. 247-260.
2. Качуровський І. Життя і творчість Юрія Клена // Качуровський І. Променисті силуети: Лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 249-284.
3. Клен Ю. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. — К.: Дніпро, 1991. — 460 с.
4. Ковалів Ю. Прокляті роки Юрія Клена // Клен Ю. Вибране / Упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. — К.: Дніпро, 1991. — С. 3-23.
5. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 224 с.
6. Шевельов Ю. Українська еміграційна література в Європі 1945 — 1949. Ретроспективи й перспективи // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2 кн. Кн. II. Літературознавство / Упоряд. І.Дзюба. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — С. 633-678.
7. Шевченко Т. Кобзар. — К.: Дніпро, 1972. — 699 с.

In the article the problem of Ukrainian identity as a component of national consciousness on the material of texts by Yuriy Klen. The author tries to prove that the basic concepts of works of the poet, whose origin comes from two cultures — Ukrainian and German — can be deeply viewed only through the nation problems.

Key words and word combination: national identity, neoclassic, culture, understanding of the history.

Отримано: 2.09.2009 р.

УДК 371(477)

Н. М. Огієнко

Чернігівський державний педагогічний університет

ДУХОВНІ НАСТАНОВИ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОСТІ

У статті висвітлюються духовні повчання митрополита Іларіона стосовно Таїнства Хрещення і розкривається їх значимість для сьогодення.

Ключові слова: духовність, Таїнства, Хрещення.

У сучасних умовах реформування освіти великого значення набуває розробка науково-теоретичних і прикладних аспектів проблеми духовного розвитку підрастаючого покоління, здатного жити і працювати в третьому тисячолітті на оновлених, гуманістичних засадах.

Успішне вирішення цього питання неможливе без врахування цінних здобутків педагогів та громадських діячів минулого, які залишили багату педагогічну спадщину, що містить великий виховний потенціал.

Вагомий внесок у розробку проблеми духовного розвитку особистості зробив видатний український учений і богослов І. Огієнко, творчий доробок якого ще маловивчений у зазначеному контексті через відомі ідеологічні обставини.

Маючи тверду віру і надію у краще майбутнє українського народу, митрополит Іларіон, працюючи на чужині, створив низку безцінних творів, у яких вміщено духовні настанови і поради, що охоплюють весь період життя людини — від народження і до смерті.

За глибоким переконанням І. Огієнка, духовний розвиток дитини необхідно здійснювати з перших днів її життя, починаючи з правильного вибору імені і залучення до встановлених церквою святих Таїнств.

Настанови митрополита Іларіона стосовно наречення імені неможляті розкриті нами у попередньому збірнику [3], метою даної статті є висвітлення поглядів відомого богослова на життєво важливі церковні Таїнства, зокрема Таїнство святого Хрещення і його значення в контексті сьогодення.

Скільки існує святих Таїнств, що вони означають, чому так називаються? — відповіді на ці запитання знаходимо у книзі Митропо-